

Isaac Deutscher

Kapitel fyra:

Arvet från stalinismen – Inrikespolitiken

[Ur *Russia after Stalin*, 1953. På marxistarkivet finns även bokens kapitel 3, [Marxism och primitiv magi](#), och kapitel 5, [Arvet från stalinismen – Utrikespolitiken](#).]

Som vi har sett var inte stalinismen någon olyckshändelse i det post-revolutionära Ryssland. Den var inte någon historiens nyck, som en del av dess gammelbolsjevikiska motståndarna tenderade att anse. Den hade djupa rötter i den ryska myllan och det var helt naturligt att den frodades i dess klimat. Och ytterst var det detta som försåg den med dess häpnadsväckande styrka och förmåga till återhämtning, som gjorde att det möjligt att överleva så många omvälvningar och chocker som annars borde ha knäckt varje mindre organiskt välutrustad regim.

Frågan om stalinismen kan överleva Stalin någon längre tid beror på om de sociala förutsättningar den är sprungen ur fortfarande finns kvar i Sovjetunionen. Kan blandningen av marxism, envælde, grek-ortodoxi och primitiv magi fortfarande tillgodose avgörande behov för landets utveckling? Om detta är fallet, förutsatt att det inte inträffar någon nationell katastrof, som ett nederlag i krig, är det troligt att stalinismen kommer att överleva Stalin länge än, oavsett tillfälliga svårigheter och tänkbara stridigheter och splittring inom den härskande gruppen. Men om de sociala förutsättningar som producerat den inte längre föreligger, eller är på väg att försvinna, då kommer stalinismen inte att kunna hålla ut länge till.

En granskning av arvet efter stalinismen, både vad gäller inrikes- och utrikespolitik, kan därför ha sitt berättigande här. Vari består detta arv? Vad är dess betydelse för nuet och för nya och växande generationer i Sovjetunionen?

Den som försöker besvara sådana frågor behöver inte ägna sig åt några gissningslekar. Det räcker med att dra vissa slutsatser av de förändringar som stalinismen medfört i sovjetsamhället.

Förändringarna är på det stora hela välkända, även om kunskaperna om dem inte utgör någon garanti mot frestelsen att betrakta 1950-talets Ryssland i termer som skulle ha varit fullt tillämpliga och realistiska på 1930-talet, och även 1940-talet, men som nu är på väg att bli föråldrade. Intellectuell eftersläpning är en vanlig åkomma bland politiska bedömare. Det är ännu vanligare att statsmän och politiker på nya problem försöker tillämpa lösningar som framgångsrikt, eller till och med utan framgång, använts i tidigare sammanhang. Vi är benägna till sådana misstag vilken nation det än handlar om. Men risken för den sortens fördröjning är sannolikt allra störst vad gäller Ryssland, eftersom vart och ett av de senaste decennierna har lett till mer djupgående och radikala förändringar av Ryssland än de som normalt uppträder i ett land under ett halvsekel.

Väst har haft blicken fäst vid de utrensningar, häxjakter och det terrorvälde, som stalinismen använt sig av i sin obarmhjärtiga kamp för att behålla greppet över sovjetfolkets kropp och själ, och på senare tid över alla folk inom dess omloppsbana. Den kampen har varit reell nog och dessutom effektiv. Och samtidigt var det Stalin själv, inte hans motståndare, som i viss mening bedrev den bittraste och mest effektiva kampen för att hans eget system inte skulle bli bestående.

Stalinismen har ihärdigt och hänsynslöst förstört den mark den vuxit upp på. Detta primitiva, halv-asiatiska samhälle på vars sav den livnär sig. Genom sina barbariska metoder har den lyckats driva ut det mesta av det ryska barbari, som utgjort dess styrka.

Detta har stalinismen kunnat göra på grund av att den samtidigt varit uttrycket för den orientalisk-ryska efterblivenhetens makt över marxismen och den diktatur marxismen utövat gentemot denna efterblivenhet.

Marxismen hade förutsatt att ett industrisamhälle skulle vara en nödvändig förutsättning för införandet av socialismen. I en titanisk kamp mot ineffektiviteten, trögheten och anarkin hos Moder Ryssland har stalinismen spridit den industriella revolutionen till nästan varje hörn av sitt eurasiska rike. Stalins verkliga historiska insats har bestått i att han tog över ett Ryssland där träplogen var regel och lämnade det utrustat med nukleär energi.

Ingen av de stora nationerna i väst har genomfört sin industriella revolution på så kort tid och med så svåra handikapp.

Storbritannien åtnjöt länge fördelarna med att vara världens första och enda industriella verkstad. Engelska kanalen skyddade landet från invasioner och man kunde satsa hela sin ekonomiska styrka på att utveckla de produktiva tillgångarna. Industrialiseringen av Storbritannien ömsom ökade och ömsom minskade i kraft och pågick i sekler.

I USA tog samma process bara ett antal årtionden. Men USA drog nytta av exceptionella geografiska, klimatmässiga och historiska fördelar. Befolkningen var skyddad av två oceaner och behövde inte slösa sina resurser på krigföring. Landet hade också turen att inte behöva bryta ner och bemästra gamla otidsenliga former av ekonomisk verksamhet. Och man fick hjälp av ett rikligt inflöde av utländskt kapital, genom invandring av många företagsamma krafter och en stor mängd utbildad eller outbildad arbetskraft från alla den gamla världens länder.

Även Tyskland hade tillgång till utländskt kapital för sin industrialisering och man kunde fritt utnyttja ett hantverkskunnande som ackumulerats under många år. Det tog 50 år för Tyskland att förändras från ett jordbruks- till ett industrisamhälle, ett halvt sekel av ekonomisk expansion och fred i Europa (1871-1914), vilket gjorde att landet bara behövde satsa en försumbar andel av sina resurser på improduktiva rustningar.

Stalinismens industriella revolution har hittills pågått mindre än ett kvartssekel, och av detta gick nästan ett decennium åt till ett ytterligt förödande krig, som utplånade en stor del av det som hade uppnåtts åren innan. Även i fredstid hängde hotet om krig mest hela tiden över Rysslands sårbara gränser och en stor del av nationens tillgångar fick ägnas rustningsindustrin. Utländskt kapital hade inget att göra med den sovjetiska industrialiseringen. Utländsk färdighet och arbetskraft var om inte helt frånvarande så i varje fall jämförelsevis försumbar, samtidigt som Rysslands egen tillgång på administrativa och industriella färdigheter var ytterst ringa.

Tio miljoner *muzjiker* fick i all hast skolas upp till industriarbetare och hundratusentals män och kvinnor fick på kortast möjliga tid bli tekniker. Såväl chefer som arbetare tvingades att lära sig sina färdigheter likt soldater som lär sig att hantera gevär och andra vapen ute på slagfältet. Effektiviteten av industrialiseringen påverkades förstås av detta. Inte heller gick det att genomföra industrialiseringen i avsedd skala utan att med tvång bryta upp det ekonomiska livets otidsenliga former, framför allt de primitiva småjordbruken, som band upp arbetskraft som behövdes inom industrin och som inte kunde föda den växande industribefolkningen. Den tvångsmässiga sönderbrytningen av den gamla lantliga ekonomin ledde till kaos, hungersnöd och utbrett och våldsamt missnöje, som i sin tur fick de som ledde industrialiseringen att tillgripa än mer våld för att uppnå sina mål. Och allt detta minskade åter effektiviteten av industrialiseringen.

Detta är den ekonomiska berättelsen om stalinismen på 1930-talet. Många kritiker har på ett övertygande sätt skildrat den omänskliga grymhet stalinismen då gjorde sig skyldig till. Kritiken är numera så välbekant och allmänt accepterad i väst att den inte behöver upprepas här.

Men det ensidiga och något senkomna ständiga fördömandet av den stalinistiska industrialiseringens färd tenderar att förvanska den allmänna bilden av Stalinepoken och framställa dagens Ryssland som om det vore liktydigt med 1930-talets. Mycket, om än förvisso inte allt, av dammet från det blodiga 1930-talet har lagt sig sedan länge och mot slutet av Stalins era såg den ryska scenen betydligt mer annorlunda ut än vad som varit fallet i mitten av denna epok.

Ett uppdaterat bokslut över den industriella revolutionen i Sovjetunionen kan här bara presenteras i ytterst skissartad form.

Under de första åren av Stalins era var Rysslands industriella styrka bara något över de flesta små nationers, eller i bästa fall mellanstora nationers, i väst. På den tiden siktade ryska nationalekonomer på att närma sig Frankrike, den mest efterblivna av de västliga industrinationerna, medan Tyskland var en gigant som de beundrade och fruktade. Amerikansk teknologi låg bortom alla föreställningar och möjligen något man kunde drömma om.

I slutet av 1930-talet började emellertid Sovjetunionen, som ekonomisk makt, att närma sig Tyskland, vilket framgår av följande siffror:

<i>Industristatistik för Tyskland* och Ryssland 1929 och 1940</i>			
		1929	1940
Kolproduktion (miljoner ton)	Sovjet	41	166
	Tyskland	177	185-190
Stål (miljoner ton)	Sovjet	5	18
	Tyskland	18	20
Elektricitet (miljarder kWh)	Sovjet	6	48
	Tyskland	30	55
Godstrafik järnvägar (i miljoner ton)	Sovjet	187	590
	Tyskland	463	500 (approx.)

* Siffrorna för Tyskland inkluderar inte produktionen i Österrike, Sudetområdet eller andra delar som Hitler annekterat.

Tabellen visar förstås bara att Sovjets samlade industriella styrka började närma sig Tysklands. På grund av en långt större befolkning mängd, låg förstås produktionen per capita långt under Tysklands. Vad gällde konsumtionsindustrin låg Sovjet långt efter. Å andra sidan låg man redan klart före Tyskland vad gällde verkstadsindustri och rustningsindustri. Detta berodde just på att man satsade betydligt mindre på konsumtionsindustrin.

Basproduktion *				
	Miljoner ton			
	Sovjet 1951	Sovjet plan 1955	Storbritannien, Frankrike, och Västtyskland 1951	USA 1951
Kol	281	372	398	523
Olja	42	70	1.7	309
El (miljarder kWh)	103	162	147	370
Tackjärn	22	34	29	63
Råstål	31	44	39	95

* Tabellen är hämtad från *The Economist* 30 augusti 1952. En annan tabell i samma tidning visar att Sovjets produktion per capita ligger klart under Västeuropa, även om man närmar sig Frankrike. Även här ligger Sovjet långt efter väst vad gäller konsumtionsindustri, men att man ligger före vad gäller verkstadsindustri och rustningsindustri.

Under innevarande decennium börjar Sovjet hinna förbi Västtyskland, Frankrike och Storbritannien vad gäller industriproduktion. Och man siktar givetvis på att hinna i fatt USA inom en inte alltför avlägsen framtid.

Huruvida Sovjet kommer att klara av att någonsin förverkliga målsättningen att hinna ifatt USA industriellt är en annan fråga, men bara det faktum att man lämnat de stora industriländerna i Västeuropa bakom sig och har så ambitiösa planer vittnar om den oerhörda omvandling som landet har undergått under Stalineran.

Denna omvandling har ägt rum på grundval av en offentligt ägd och planerad ekonomi. Stalinismen gör anspråk på att ha gett det första betydande beviset, utfört i gigantisk skala, på att planering är det mest effektiva sättet för att på ett rationellt sätt och snabbast kunna utveckla ett lands tillgångar. Stalinismen har förankrat den övertygelsen i nya sovjetiska generationer, till och med hos sina bittraste motståndare och fiender där, och det får nya generationer i Kina och Östeuropa att tänka att en offentligt ägd och planerad ekonomi är bästa sättet för dem att ta sig ur den nedärvda fattigdomen och anarkin i deras underutvecklade kapitalism.

Man kan fråga sig vilket värde detta anspråk om den sovjetiska planekonomin överlägsenhet har? Hur mycket av Sovjets industriella tillväxt har berott på planeringen och hur mycket har haft att göra, till exempel, med användningen av tvångsarbete?

Det är viktigt att skilja på de grundläggande inslagen i den sovjetiska ekonomin och vad som är marginellt. För några år sedan uppskattade västliga kommentatorer helt orimligt antalet fångar i sovjetiska koncentrationsläger till mellan 12 och 20 miljoner. Om dessa siffror stämde skulle hela det sovjetiska försöket med planering bara vara av negativ betydelse för resten av världen, för då skulle det enbart handla om slaveriets återkomst i häpnadsväckande omfattning.

Ändå har det genom en del mödosamt arbete och en del belägg inifrån Ryssland gått att få ner dessa spekulativa siffror till rimligare proportioner. Så har exempelvis Dr M N Jasnij, en kunnig, men synnerligen obeveklig mensjevnikisk kritiker av Stalins ekonomiska politik, kommit fram till slutsatsen att när deportationerna var som flest kan det totalt ha rört sig om tre eller fyra miljoner fångar i lägren.* Moraliskt gör inte detta någon skillnad: att tvångsarbetskraft används är lika motbjudande och måste förstås fördömas oavsett om det handlade om fyra eller tjugo miljoner. Men en mer precis bild av dimensionerna av problemet bidrar till att ge ett mer realistiskt fokus vad gäller Stalins ekonomiska politik. Den avfärdar teorin om att sovjetisk ekonomi inte skulle kunna fungera utan tvångsarbete.

I en ekonomi där det totala antalet arbetare och tjänstemän uppgår till cirka 40 miljoner – före andra världskriget handlade det om drygt 30 miljoner – och där ytterligare några tjugotal miljoner arbetar på kollektivjordbruk blir det arbetsmässiga värdet av fyra miljoner fångar marginellt. Det är arbetarklassen som har burit huvudbördan för industrialiseringen. Arbetare som varit hårt styrda, disciplinerade, och kontrollerade, men som i huvudsak utgjort en vanlig arbetarklass.

* Dessa siffror stämmer ganska väl med vad vi vet idag, efter att viktiga sovjetarkiv blivit tillgängliga för forskning. Se t ex de siffror som i inledningen till [Historien om Alexander J Tivel](#), samt artikeln [Den moderna sovjetforskningen](#) (av Lennart Samuelson). Vad gäller antalet fångar i arbetslägren råder idag i stort sett konsensus bland såväl bland forskare (t ex J. Arch Getty) som andra sovjetkännare. Bland de senare kan nämnas den mycket antikommunistiske Anne Applebaum, som i sin bok *Gulag* (2003) i ett appendix med rubriken ”Hur många”, redovisar de siffror som man fått fram från de sovjetiska arkiven: åren 1936-1953 var antalet lägerfångar mellan knappt 1,2 och nära 2,6 miljoner (1950). Även vad gäller dessa siffror finns det givetvis vissa osäkerhetsfaktorer, men storleksordningen är otvivelaktigt riktig (det handlar om någon eller några miljoner lägerfångar, inte tiotals miljoner). – Red

De imponerande resultaten av den stalinistiska planeringen borde inte leda till några skeptiskt höjda ögonbryn i väst. Där har man ju trots allt också gjort egna erfarenheter av planeringens fördelar, även om det hittills handlat om att bara sporadiskt planera sin ekonomiska verksamhet och användningen av naturtillgångarna, och då vanligen när krigsinsatserna krävt så. Det räcker med att kasta en hastig blick på industristatistiken i USA och Storbritannien för att inse att under några få krigsår utvecklades industrin där betydligt snabbare när man införde några inslag av planering än vad som varit fallet under decennier av oregerad ekonomi fredstid. För båda länder handlar den ekonomiska historien under de båda decennierna mellan kriget (1919-1939) om allmän stagnation jämfört med den stora expansionen 1940-44.

Enligt *Federal Reserve Bulletin* (februari 1953) hade totala index över USA:s industriproduktion, om åren 1935-39 ses som 100, under två decennier pendlat runt denna nivå, med branta fall under depressionen och bara något över i tider av välstånd, med 1937 som högsta nivå då man nådde 113. Det krävdes andra världskriget och en del planeringsinsatser för att index 1943 skulle skickas upp i höjden och nå 243.

Kan någon förvåna sig över att Rysslands samlade planering har gett effekter? Förvisso var också de på högsta plannivå tvungna att träna in sig. De gjorde sig skyldiga till många groteska misstag, som landet och staten fick betala ett högt pris för. Men de förvärvade också efterhand erfarenhet och fulländade planeringstekniken. På senare år har de gett prov på mycket större självtillit och effektivitet än på 1930-talet.

Det avgörande provet kom efter fredsslutet 1945 då Rysslands rikaste provinser (i väster och söder) låg i ruiner. Städerna var utplånade, kolgruvorna stod under vatten och fabrikerna förstörda. På fyra eller fem år genomgick den ryska ekonomin en storartad återhämtning. Hur detta påverkat Rysslands maktpolitiska läge framgår av att landet vid inledningen av kalla kriget hade en stålproduktion som bara var en åttondel eller en sjundedel av USA:s. För närvarande handlar det om drygt en tredjedel och planen är att den ska närma sig hälften i mitten av 1950-talet.

Det är nu dags att ta en titt på hur dessa ekonomiska förändringar har påverkat samhällsklimatet.

Stalineran har karakteriserats av snabb urbanisering. Bara sista årtiondet före kriget ökade stadsbefolkningen i Sovjetunionen med 30 miljoner. Av dem var inte mindre än 25 miljoner bönder som bytt landsbygden mot staden. Detta är en förklaring till den ökanta eländiga bostadssituationen i sovjetiska städer. Även under kriget växte en mängd nya städer upp i de asiatiska provinserna, städer vars existens inte ens finns markerade på vanliga ryska kartor. Urbaniseringen återupptogs efter kriget och pågår fortfarande, även om takten i den förstås avtagit.¹

De miljontals *muzjiks* som förvandlats till moderna industriarbetare var tvungna att lära sig läsa och skriva, att hantera precisionsverktyg och att begripa något av komplicerade teknologiska processer. De måste också pressas in i en normal industriell livsrytm och på bara några år var de tvungna att förvärva den arbetsdisciplin, som i väst hade inympats i arbetarklassen, med tvång eller genom övertygelse, under sekler.

Vad detta innebar kommer att framgå klarare om man håller i minnet att tillvaron för den ryska lantbefolkningen helt och hållet reglerats av naturen och av ett synnerligen strängt klimat. En *muzjik* hade varit van att på somrarna arbeta från soluppgång till solnedgång för att sedan sova sig igenom större delen av vintern. Nu skulle en ytterst sträng och omänsklig fabriksdisciplin användas för att bryta dessa vanor. Men mot slutet av 1930-talet var den nya

¹ Stadsbefolkningen i Sovjetunionen beräknas idag uppgå till 70 miljoner, nära 45 miljoner fler än vid inledningen av Stalineran.

disciplinen mer eller mindre förankrad och när Stalinepoken gick mot sitt slut hade Sovjetunionen redan en stor, utbildad och modern arbetarklass, som kunde utökas på ett mindre revolutionärt och våldsamt sätt. Den största och grymmaste utmaningen bestod i att samla ihop en nationell fond av industriellt kunnande och know-how – fortsättningen skulle sedan komma mer organiskt och lättare. Att från detta råast tänkbara mänskliga material snabbt skapa en industriarbetarklass var den viktigaste delen av stalinismens så kallade kulturrevolution.

Teknologi, planering, urbanisering och industriell tillväxt är de allra värsta fienderna till stalinismens primitiva magi. De styrande i Ryssland kunde inte ostraffat lära ut kemi, fysik, matematik, medicin och användningen av industriverktyg till barnen till halvt icke läs- och skrivkunniga arbetare, eller *muzjiks*, nomader och fåraherdar som helt saknade sådana färdigheter. De styrande själva gjorde Stalinkulten till en anakronism. De drev den ryska mentaliteten bort från tröplogen och de primitiva myterna och in i vetenskapens och industrins värld och då kan de inte idag känna sig väl till mods i Stalinkultens instängda atmosfär och förvänta sig att alla dess krumsprång kommer att godtas okritiskt.

Av sociala, politiska och strategiska skäl har stalinismen fört den industriella revolutionen bortom Uralbergen och in i Asien, till den primitiva magins själva hemland. Cirka 50 procent av den sovjetiska basindustrin och verkstadsindustrin är nu koncentrerade där. Där har Sovjetunionens svar på Chicago, Pittsburgh och Detroit sprungit upp i en omgivning som ännu till helt nyligen inte var så väsensskild från den kulturella nivån hos indianbefolkningen i USA. Det primitiva inslaget håller fortfarande på att upplösas, sugas upp och smältas av centra inom en fräsch och vital industriell civilisation. Går det ens för ett ögonblick att tänka sig att detta inte kommer att få någon effekt på den politiska atmosfären i Ryssland?

Moderniseringen har inte inskränkt sig till städernas befolkning. Staden har ett starkt inflytande över landsbygden. De 30 eller 40 miljoner som flyttat till eller överfört till städerna under Stalineran tappade inte all kontakt med sin gamla hembygd. De har utgjort de mänskliga kanaler som genomdränkt tillvaron på landsbygden i Ryssland med den moderna civilisationen.

Detta har varit så mycket mer effektivt eftersom det skett i samklang med den teknologiska revolutionen inom jordbruket och förändringarna av de samhällsliga ramarna på landsbygden. På åkrarna har traktorn, skördetröskan och lastbilen ersatt häst och ox. Den tidigare småbrukaren, med sin ålderdomliga själv tillräcklighet och ointresse för tidens stora frågor, har ersatts av kollektivjordbrukaren, medlem av en invecklad och ömsesidigt beroende gemenskap som är mer och mer akut medveten om sitt eget beroende av regeringens politik, om hur industrin utvecklas och det internationella läget.

Åter höll stalinismen här, i själva sin kamp för att överleva och behålla makten, på med ett långsamt självmord. Till att börja med gav kollektiviseringen stalinismen direkt kontroll över bönderna. Men historiskt hade den centralistiska ryska byråkratins allsmäktighet baserat sig på en uppsplittrad bondeklass. Så länge nationen på det stora hela existerade i ett politiskt formlöst tillstånd och hade en medfödd oförmåga till självorganisering kunde den absoluta centralmakten åtnjuta obegränsad handlingsfrihet, förutom vid de tillfällen då den hotades av uppror i städerna. I kollektiviseringen lurar, vilket Stalin själv en gång noterade, ett hot mot all centralistisk byråkrati, eftersom kollektiviseringen samlar böndernas utspridda styrka och förser dem med mycket större potentiell politisk makt än någonsin tidigare.

Diskussioner om de fasansfulla metoder med vilka bönderna blev påtvingade kollektiviseringen får inte skymma det faktum att med årens lopp konsoliderades och stabiliserades strukturen med kollektivjordbruk. Under de avlägsna dagar åren 1929-33 då partiet skickade ut sina chockbrigader för att kollektivisera *muzjikernas* jord och boskap trodde *muzjikerna* att de hade drabbats av världens undergång. Och så var det ju också för

dem som gjorde motstånd och fick lida för det. Därefter har huvuddelen av bönderna på något sätt anpassat sig till de kollektivistiska ramarna och där också lyckats hitta ett visst utrymme för att tillfredsställa sina egna intressen.

Produktiviteten i det sovjetiska jordbruket och böndernas levnadsstandard har förbättrats de senaste åren. Det förvånande är inte att så sker, utan att det skulle dröja så länge och att ökningen skulle ske så långsamt.

Under femårsplanerna satsade regeringen friskt på jordbruket och försåg det med maskiner, traktorer, skördetröskor, konstgödsel och så vidare. Staten utbildade också agronomer, bokhållare och förvaltare *en masse*. På senare tid har man satsat på ambitiösa program med skogsplantering och konstbevattning, vilket borde göra jordarna bättre och skydda dem mot torka. I förhållande till alla dessa satsningar har produktionsökningen varit blygsam för det sovjetiska jordbruket och den har släpat efter ökningen av den del av befolkningen som är sysselsatt inom industrin.²

Det fanns gott om skäl till att det dröjde länge innan kollektivisering och mekanisering började ge några resultat. Under en stor del av 1930-talet upphävdes effektiviteten hos mekaniseringen nästan helt av böndernas teknologiska efterblivenhet och politiska motstånd. En *muzjik* klarade endera inte av att handskas med de nya maskinerna eller, som protest mot kollektiviseringen, skadade eller förstörde han dem avsiktligt, precis som ludditerna hade gjort under en annan epok. Först i slutet av 1930-talet började motståndet avta och skötseln av maskinerna förbättrades tillräckligt för att framstegen skulle bli möjliga. Detta skulle dock snart avbrytas av kriget, som berövade jordbruket arbetskraft och förstörde eller gav upphov till brist på den tekniska utrustningen. Den första femårsplanen efter kriget (1946-50) ägnades huvudsakligen åt att återställa utrustningen. Först i början av 1950-talet kunde jordbruket återuppta den frammarsch som hade inletts 15 år tidigare.

Kollektivjordbruket har därmed bara åtnjutit två mycket korta perioder av den sociala, politiska och teknologiska stabilitet som behövs för att visa att det skulle kunna vara mycket mer effektivt och fördelaktigt för bönderna än privata lotter. Den senaste ökningen av jordbruksproduktionen kan därför ses som den första fördröjda utdelningen på de nationella investeringarna i jordbruket och på framsteg inom utbildningen. Långt större avkastning är sannolikt att vänta. Kollektivjordbruket väntar dock fortfarande på att visa sitt värde, men om inte ett nytt krig eller omvälvningar på hemmaplan stör det hela borde detta vara möjligt inom en snar framtid och resultera i ytterst goda följder för levnadsstandarden nationellt.

Detta innebär inte att kollektivjordbruket verkligen står för en sådan bild av samhällelig harmoni som de framställs som i den stalinistiska propagandan. Ju mer upplyst kollektivbonden blir desto större självförtroende får han och desto mindre blir han redo att stå ut med byråkratins inkompetens och godtycke. Sovjetiska tidningar har på sitt förtäckta vis nyligen gett flera antydningar om spänningar mellan kollektivbönder och byråkratiskt översitteri. Dragkampen kommer sannolikt att hårdna, inte till följd av fattigdom bland bönderna eller deras tröghet, utan på grund av ökat välstånd och självtillit bland dem.

Inte heller har man lyckats lösa den eviga intressekonflikten mellan stad och land. Den har bara kunnat tyglas och är nu på väg mot en högre nivå, vilket Stalin själv antydde i sin senaste artikel om ekonomiska frågor.

² De som studerat sovjetiskt jordbruk är oeniga om omfattningen av produktionsökningen. De hårdaste kritikerna anger den till 20 procent över vad som var fallet före kollektiviseringen. Officiell sovjetisk statistik talar om drygt 40 procent. Oavsett vem som har rätt har dagens produktion uppnåtts med betydligt mindre arbetskraft, vilket innebär att produktionen per person och år ökat kraftigt.

I städerna är det offentligt ägande och planering som anger perspektivet. Inom jordbruket däremot är det hittills en oviss balansakt mellan offentliga och privata intressen som verkat, och inom jordbruket har till en viss grad en marknadsekonomi fortsatt att existera. Och plan och marknadsförhållanden står i motsättning till varandra.

På lång sikt kommer, som Stalin sagt, den planerade delen av ekonomin att sikta på att eliminera de lantliga marknaderna. Kollektivjordbruken, där ”gruppägande” fortfarande är förhärskande (som fallet är i alla kooperativa företag), skulle då bli nationell egendom, i den ena eller andra formen. I sin senaste artikel och andra diskussioner skisserade Stalin något som liknade en långsiktig plan för jordbruket med det målet. Han betonade att övergången måste ske långsamt och gradvis för att inte leda till konflikt med bönderna. Återstår att se om detta kan ske i ett mildt och skonsamt förlopp eller om det kommer att leda till nya våldsamma konflikter mellan staten och bönderna.

Oavsett detta är industrialisering, kollektivisering, modernisering och planering bestående inslag vid ett bokslut över Stalineran.

När Ryssland, med stolthet eller bitterhet, ser tillbaka på den väg man har avverkat de senaste årtiondena under blod, slit och svett måste landet också inse att det inte finns någon väg tillbaka från den utvecklingsnivå man uppnått.

Det finns inget alternativ till industrialisering.

Detta öde delar Ryssland med andra och äldre industrinationer, som heller inte har klarat av att avsvära sig de enorma produktivkrafter de omger sig med. Industriålderns motsvarigheter till Cervantes, till exempel en Tolstoj i Ryssland eller en Ruskin i England, har sört de ridderliga inslagen i gångna tider, utmålat förbannelserna med vetenskap och teknologi, och uppmanat mänskligheten att vända om och hitta tillbaka till skönheten och det genuina i ett mer ursprungligt och ”naturligt” sätt att leva. Men även om mänskligheten skulle känna sig träffad av sådana varningar och ålägganden finns ingen väg tillbaka.

Chicago kan inte åter förvandlas till den idylliska lilla marknadsplats för farmarna i Illinois som John Dewey upplevde i sin ungdom och som han drömmande beskrev för denne författare kort före sin bortgång. Lika lite kan Tjkalov, Malenkovs hemstad, eller Sverdlovsk (i Uralbergen), med sina gigantiska tekniska fabriker och kraftverk, gå tillbaka, den första till en sömnig mötesplats för Orenburgkosackerna, den andra till pälshandlarnas gamla mötesplats.

För Ryssland handlar numera industrialiseringen inte bara om nationell stolthet och ambition utan om fysisk överlevnad. I ett land där staten sysselsätter mer än 40 miljoner människor i industri och administration och där ett mekaniserat jordbruk är beroende av landets gruvor, stålverk, tekniska anläggningar och transportmedel skulle varje seriöst avbrott eller stopp för den industriella utvecklingen, för att inte tala om avindustrialisering, leda till arbetslöshet och svält för tiotals miljoner. När stalinismen förklarade för det sovjetiska folket att bara den av alla möjliga ryska partier och grupper stod för ett program för industrialisering lyckades den i folkets ögon framställa sig som den som tjänade dess livsavgörande intressen. Förtroendet stärktes ytterligare när den förklarade att väst i händelse av krig skulle försöka ”förvandla Sovjetunionen till en koloni”, dvs utplåna de industriella landvinningarna under Stalintiden.

Som senare kommer att diskuteras kommer det att finnas stort utrymme för vissa förändringar av tonvikten i industrialiseringsprogrammen. Men det är inte sannolikt att det post-stalinistiska Ryssland kommer att göra sig av med den delen av arvet efter Stalin.

Det finns heller ingen återvändo från kollektivjordbruket.

Vi kan inte med säkerhet säga huruvida den stora majoriteten av sovjetiska bönder innerst inne har försonats med det kollektivistiska systemet. Alla de gamla ryska emigranterna och

många högljudda representanter för flyktingar som kommit senare från Sovjetunionen tar för givet att bönderna fortfarande längtar efter att få återgå till privategendomen och bara väntar på första bästa tillfälle. Även om det finns en del som talar för denna uppfattning måste man mot det ställa det faktum att kollektivjordbruken stod emot chocken under kriget mycket bättre än vad man kunde ha förväntat sig och det fanns inga allvarliga tecken på sammanbrott. Inte heller finns några tecken på att den yngre generationen bönder, som vuxit upp under det nya systemet, verkligen skulle åtrå någon återgång till små privatägda jordbruk.

Men även om vi skulle anta att bönderna fortfarande är fyllda av nostalgi för det ekonomiska system som rådde före kollektiviseringen har de lika små möjligheter att återvända dit som den stora massan av arbetare på Fords fabriker har att kunna bli små självständiga hantverkare.

I början av Stalins era var det främst med politiskt våld som bönderna kunde hållas kvar i det kollektivistiska systemet. Nu sker detta främst på grund av de ekonomiska omständigheterna, framför allt de teknologiska processer som har etablerats inom jordbruket. Ett kollektivjordbruk kan idag lika lite brytas upp i hundratals smålotter som ett stort fartyg kan brytas upp i små segelbåtar.

Om det rådande systemet inom jordbruket skulle falla samman skulle det vara lika med en dödsdom för ett oräkneligt antal människor, stadsbor som bönder. Även om en stor del av bönderna fortfarande vore ute efter att krossa den kollektivistiska strukturen finns ingen anledning att tro att Ryssland, oavsett regim, skulle tillåta att detta särintresse fick tvinga landet att begå självmord.

Ett liknande synsätt har nyligen intagits av en så välkänd och långtgående kritiker av den sovjetiska jordbrukspolitiken som den tidigare citerade Dr N M Jasnij. I Dr Jasnij samsas emellanåt en emotionell sovjetfiende med akademikern, men hur som helst argumenterar han utifrån grundliga kunskaper om sovjetiskt jordbruk. I januarinumret 1953 av *Sotsialistitjeskij Vestnik* publicerade han en artikel som var en stridsförklaring mot de "oansvariga" ryska emigrantpolitiker, som "lovar" bönderna att kollektivjordbruken kommer att avskaffas sedan Sovjetregimen störtats.

Dr Jasnij hävdar att om ryskt jordbruk skulle återgå till det system som rådde före kollektiviseringen "skulle det knappt kunna föda hälften av den nuvarande stadsbefolkningen. Följaktligen vore en enkel återgång till de formerna lika med en enorm katastrof." Han skriver också att om anti-bolsjevikerna fick makten skulle de bli tvungna att återinföra de tvångsmässiga leveranserna av livsmedel som Stalin införde för att förhindra hungersnöd i städerna. "Vad skulle det ryska folket äta sedan Sovjetregimen störtats och hur skulle de få kläder?" Dr Jasnij säger att det räcker med att ställa frågan så för att inse det totalt orealistiska i löftena att "låta bönderna bruka jorden efter eget gottfinnande".

Han avslutar: "Jag anser att bevarandet av kollektivjordbruken är oundvikligt under obestämd framtid. Läget kommer att vara tillräckligt besvärligt ändå efter en befrielse från stalinismens välde och skulle de avskaffas kommer det att leda till en katastrof av enorma proportioner."

Det är lätt att förstå varför anti-bolsjevikiska ryska politiker är obenägna att godta detta synsätt. Om de gjorde det skulle det innebära att de inte kunde lova de ryska bönderna något annat än att i praktiken fortsätta den jordbrukspolitik som införts av Stalin. I detta avseende utgår Dr Jasnij dock bara från realiteterna och inte från hallucinationerna hos någon politisk Don Quijote. Han analyserar den teknologiska strukturen i det sovjetiska jordbruket för att visa att det inte finns några möjligheter att bryta upp det i små jordlotter.

De flesta av de sovjetiska traktorerna är av "Leviathan"-typ, större än några andra i världen och användbara endast på gigantiska jordbruk. Denna typ av maskiner, skriver Dr Jasnij, kan

ersättas av mindre under loppet av många år (och med hjälpinsatser från USA!) för att det ska vara möjligt att upplösa de nuvarande kollektivjordbruken till mindre (men fortfarande kollektiva) jordbruk. Men om valet bara skulle stå mellan större eller mindre *kollektiva* jordbruk, och även om det alternativet skulle vara möjligt först efter införskaffande av ny utrustning under loppet av många år, då skulle den anti-stalinistiska revolutionens berg inte ha fött mycket mer än en rätta. Hur som helst visar argumentet att Ryssland inte ens har råd att göra sig av med kollektiviseringen, den mest avskydda och fortfarande mest kontroversiella delen av arvet efter Stalineran.

Inte heller finns någon återvändo när det gäller offentligt ägande och planering.

Inte ens i kapitalistiska länder har vi bevittnat ett enda exempel på hur någon betydande del av ekonomin som under lång tid varit i offentlig ägo har återlämnats i privata händer.³

Hela den sovjetiska industrin har byggts upp av staten. Inte minsta privat andel har någonsin förekommit där (med undantag för den intetsägande delen förrevolutionär industri, som också blivit helt återuppbyggd av staten).

Detta faktum ligger djupt förankrat hos det ryska folket. För dem är alla former av privat ägande inom industrin en anakronism lika irrationell som slaveriet eller träldomen är för de brittiska och amerikanska folken.

På detta finns ovedersägliga bevis: ingen av de många politiska grupper som ryska emigranter bildat i väst, och som var och en lovar dyrt och heligt att demolera hela stalinismens struktur ända ner i grunden, vågar i sitt program tala om att avskaffa det offentliga ägandet av industrin. Tvärtom försäkrar de alla i glödande ordalag att bevara det. Om det är så stämningarna ser ut i emigrantmiljön, bland stalinismens offer och andra långtgående motståndare till den, kan man bara föreställa sig hur djupt rotad idén om offentligt ägande är bland folk i Sovjetunionen.⁴

Med offentligt ägande följer planering – i själva verket är de oskiljaktiga. Till och med den allra mest gammalmodige företagaren ”planerar” verksamheten i det egna företaget. Truster och karteller planerar och samordnar produktionsprocessen i de koncerner de kontrollerar. Offentligt ägande leder *ipso facto* till att den nationella industrin blir en enda koncern, som inte går att sköta utan omfattande planering. Metoden kan utsättas för en rad viktiga modifieringar. Den kan vara mer eller mindre byråkratisk, mer eller mindre centraliserad, eller mer eller mindre flexibel och effektiv, men om Ryssland skulle överge planeringen skulle resultatet bli ekonomisk anarki och ruin.

Detta är det arv Stalineran lämnat efter sig, och eftervärlden kan varken skrota det eller komma undan det. Däri ligger storheten hos denna epok. Samtidigt var också eländet och misären av en sådan dignitet att det sovjetiska folket, för att kunna få ordentlig nytta av de bestående landvinningarna, förr eller senare kommer att tvingas gå vidare från stalinismen.

³ Återprivatiseringen av den brittiska stålindustrin under Churchills regering är inget bärande argument, eftersom den nationaliserats mer *de jure* än *de facto* strax innan det konservativa partiet återkom till makten. [Anm 2018: Uppenbarligen misstog sig Deutscher på denna punkt, ty efter Sovjetunionens sammanbrott återupprättades kapitalismen och större delen av industrin reades ut till privatintressen. Denna omvandling fick mycket svåra följder för stora delar av befolkningen, med nedläggning av många företag och omfattande arbetslöshet och misär – MF]

⁴ 1945-46 gjorde denne författare, som då var korrespondent för brittiska tidningar i Tyskland, med hundratals intervjuer med ”förflyttade” sovjetmedborgare. Samtliga reagerade med häpen upprördhet över förslaget att offentligt ägande skulle kunna ersättas med privat i Sovjetunionen. Bara medborgare från länder som Ryssland annekterat 1939-40 hyste blandade känslor inför förslaget, eller hade ingen uppfattning.

Stalinismen hade sina rötter i Rysslands efterblivenhet, men den har bemästrat efterblivenheten och därmed också på sikt avskaffat sig själv. Under en tid kan den fortsätta att hemsöka Ryssland som ett spöke ur det förflutna. ”Spöket” förfogar ännu över alla maktens materiella redskap och det går inte att säga på vilket sätt och när det kommer att lämna ifrån sig dem, eller, alternativt, vem som kommer att ta dem ur dess händer. Detta är ingen spådom om uppseendeväckande händelser, utan enbart ett konstaterande av den djupa motsättning som håller på att mogna fram mellan, för att använda ett marxistiskt begrepp, den sociala och ekonomiska strukturen och den politiska överbyggnaden i det post-stalinistiska samhället.

Vid en analys av varje långsiktig historisk trend kan den som lever idag, även om han korrekt uppfattat den allmänna inriktningen, aldrig vara säker på hur långt denna trend har kommit vid ett givet tillfälle. Vi har inget sätt att mäta historiens molekylära processer och inte heller kan vi säga när de processerna kommer att smälta samman i en epokgörande händelse. I fallet Ryssland är det än svårare att mäta på grund av att vi bara kan se de grova konturerna och har liten eller ingen insikt alls om den molekylära processen.

Under ett kvartssekel tvingade stalinismen, utan skrupler eller barmhärtighet men ändå med någon form av undertryckt medkänsla, en nation på 160-200 miljoner invånare att ta språnget över den klyfta som skilde tröplogens epok från den nukleära energin. Språnget är ännu inte färdigt. Vi kan inte räkna de myriader som landat på andra sidan eller de som blivit kvarlämnade – eller ens de som tvingats ta ett språng ut i förödelsen.

Allt vi vet är att den processen befinner sig i ett långt framskridet stadium. Ryssland kan fortfarande stå upp till anklarna eller knäna i den primitiva magins epok, men landet har inte sjunkit ner till halsen eller öronen som fallet var för ett kvartssekel sedan.

Översättning: *Björn Erik Rosin*

Lästips:

På marxistarkivet finns flera andra Deutscher-texter om utvecklingen i Sovjet före och efter Stalins död:

[Stalin](#) – Deutschers berömda Stalin-biografi

[Stalins sista ord](#) (1953)

[Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#) (bok)

[Chrusjtjov om Stalin](#) (1956) – om Chrusjtjovs ”hemliga” tal vid SUKP:s 20:e kongress

[Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#) (1959)

[Sovjetunionen efter Stalin](#) (1956-1967) – artikelsamling